

РЕФОРМУВАННЯ В ГАЛУЗІ САДІВНИЦТВА ЯК СКЛАДОВА АГРАРНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

В.І. Чорнодон, магістрант

Вінницький державний аграрний університет

Вашій увазі представлено аналіз сучасного стану галузі садівництва на Україні, визначено чинники відродження і подальшого розвитку промислового садівництва з врахуванням приватизаційних процесів.

В останні роки в Україні відбулися й відбуваються глибокі економічні зміни, зумовлені процесами розбудови ринкової економіки. За роки, що минули від початку радикального реформування адміністративно-командної економіки, відбулись значні зміни в аграрному секторі, трансформувалися умови функціонування всіх складових ланок галузі.

На протязі усєї історії України садівництво і виноградарство були провідними, високоприбутковими галузями сільськогосподарського виробництва, забезпечували населення незамінними вітамінними продуктами харчування, переробну промисловість - сировиною і давали до 12 відсотків надходжень до загальнодержавного бюджету [2 с. 9].

Проте за останні роки в цих галузях сталися негативні процеси, що призвели до скорочення площ багаторічних насаджень, зменшення до критичної межі обсягів виробництва плодів, ягід і винограду та споживання їх населенням України. У сільськогосподарських підприємствах виробництво плодів і ягід зменшилось з 1384 тис. тонн у 1981-1985 роках до 190 тис. т у 1998-2000 роках тобто у 7,3 рази, винограду відповідно — з 737 до 250 тис. тонн, тобто майже втричі. При фізіологічній річній нормі споживання плодів і ягід 79 кг на душу населення, фактично у 2000 році вироблено лише 29,8 кг. Це негативно впливає на стан здоров'я мешканців України, враховуючи постчорнобильський фактор.

Спад виробництва викликаний скороченням площ і різким падінням урожайності. У сільгоспідприємствах України в середньому за останні 5 років урожайність садів і ягідників становила 12,6 ц/га, в той час як у розвинених садівничих країнах Європи вона досягає 400-600 ц/га. Навіть при дотриманні всіх технологічних вимог існуючі наші промислові сади не в змозі забезпечити таку урожайність внаслідок застарілої екстенсивної системи їх створення і експлуатації. В більшості господарств України плодові насадження закладались і закладаються на сильнорослих насінневих підщепах, за розрідженими схемами посадки, із вступом у плодоношення на 6-8 рік після посадки, тоді як у Голландії, Бельгії, Франції, Німеччині, Польщі і інших країнах вже багато років сади культивуються лише за суперінтенсивними технологіями, що передбачає насамперед використання лише оздоровленого безвірусного садивного матеріалу, максимальну щільність посадки

(до 3 тис. і більше дерев на гектарі), низькорослість, скороплідність та високі товарні якості плодів і ягід.

Досвід розвинених країн світу надто переконливо свідчить, що з підвищенням матеріального добробуту населення істотно змінюються звичні стандарти життя, зокрема поліпшується структура харчування, а саме збільшується в ній частка плодів, ягід і овочів та зменшується частка хліба і картоплі. Все поширенішими є рекомендації щодо вживання плодів і ягід перед основною їжею, як продукції, що швидко засвоюється, а не після (як десерт). То ж плоди і ягоди поступово переходять зі звичної поки що для них третьої страви на першу, чим звичайно підвищується їх цінність.

Розглядаючи тенденції розвитку садівництва в світі, зокрема" в країнах Європи, для нас особливо прикметним є досвід ефективного ведення цієї галузі в найближчого нашого сусіда - Польщі. Принагідно відзначимо, що за природним потенціалом для розвитку промислового садівництва Польща значно поступається Україні. До того ж, тут майже все виробництво плодів і ягід зосереджено в надто дрібних господарствах. Садівництвом займається майже 400 тис. господарств, в т. ч. 357 тис. господарств з площею садів у межах 0,1-1,0 га (це нетоварне садівництво), 32 тис. господарств - з площею насаджень - 1,0-5,0 га (низькотоварне садівництво) і лише 7 тис. господарств - з площею насаджень більше 5 га (високотоварне садівництво). Середній розмір саду становить лише 3,7 га, а суниці - 0,10 га. Польські спеціалісти вважають оптимальною площею товарного саду 15 га. Основними видами продукції садівництва Польщі є: яблука (66%), ягоди (20%).

Садівництво, враховуючи цінність його продукції і наявний потенціал для розвитку, безумовно, має в перспективі залишатися однією з провідних галузей сільського господарства країни. За природним потенціалом для розвитку промислового садівництва Україна значно переважає усі сусідні держави. Тут, як ні в жодній із сусідніх держав, можна успішно вирощувати всі без винятку плодові та ягідні культури помірного клімату.

Однак цей потенціал в останні роки використовується вкрай незадовільно. В галузі переважають явно негативні тенденції: знижуються валові збори плодів і ягід, зменшуються площі насаджень. В економічній ситуації, що склалася в країні, внаслідок раптового демонтажу централізованої системи управління в більшості с.-г. підприємств садівництво перетворилося з високорентабельної на збиткову галузь. Пересічний збиток від садівництва за 1996-1999 рр. становив 29,8 млн. грн., а рівень збитковості - 28 %. Для порівняння нагадаємо, що в 1990 р. від садівництва суспільні господарства країни одержали 272 млн. крб. прибутку за рівнем рентабельності виробництва - 81,4 %. Через збитковість садівництва в господарствах немає внутрішніх нагромаджень на створення (відтворення) багаторічних насаджень. Тому-то протягом 1996-1999 рр. було закладено нових садів і ягідників всього на площі 14,8 тис. га, а вибуло їх з господарського обігу за цей час на площі 89,6 тис. га або ж співвідношення закладання і вибуття насаджень з обігу було таким - 1:6 га. Якщо частка молодих насаджень у загальній їх площі в 1990 р. становила 24,6 % (як за нормативом), то в 2000 р. - лише 12,3%.

Для відродження та подальшого розвитку і підвищення ефективності промислового садівництва в країні потрібна реалізація комплексу заходів, спрямованих на забезпечення виробництва конкурентоспроможної продукції за якістю і собівартістю.

Важливо також найповніше використовувати позитивні інвестиційні властивості інтенсивних типів насаджень плодових культур та їх окремих помологічних сортів, і особливо ягідників. Йдеться про використання природних особливостей самих плодових і ягідних культур, сортів, які полягають у здатності швидкої трансформації інвестицій в створення насаджень у діючі засоби виробництва.

До організаційно-економічних чинників відродження і подальшого розвитку промислового садівництва в країні передусім виділяємо:

Радикальне розширення місткості внутрішнього ринку плодів, ягід і продуктів їх промислової переробки. Дослідженнями встановлено, що однією з основних причин зниження пропозицій продукції садівництва є надто низький платоспроможний попит населення на неї. Недостатньо ефективний попит є головною причиною кризових явищ. Зростання попиту населення на плоди і ягоди залежить в основному від ефективної реалізації таких позицій: а) радикальне підвищення рівня зарплати і соціальних виплат, що є цілковито прерогативою державних структур. Варто особливо наголосити, що темпи розвитку товарного садівництва передусім залежать від масштабів внутрішнього ринку плодів і ягід; б) посилення реклами, пропаганди та всебічної інформації щодо всезростаючої цінності цієї продукції.

Найповніше використання експортного потенціалу вітчизняного садівництва.

Організація великомасштабного виробництва плодів, ягід та продуктів їх промислової переробки на експорт вимагає всебічної державної підтримки (пільгове кредитування, захист виробників від експансії зарубіжної продукції тощо).

Промислове садівництво, враховуючи ряд його характерних особливостей, зокрема, велику капіталомісткість створення насаджень і виробничої інфраструктури та необхідність якомога швидшого оновлення наявних екстенсивних типів насаджень не може успішно розвиватися без належної системи кредитування.

Як поєднати ці два визначальні чинники ефективного ведення галузі - переваги великотоварного виробництва і почуття господаря. Обґрунтоване вирішення цієї проблеми вбачаємо на основі врахування таких позицій: капітал (земля, насадження і інші засоби виробництва), як субстанція власності має бути переважно у приватній власності, а капітал, як виробнича функція - за груповими, колективними формами використання (виробничі кооперативи, акціонерні товариства, приватно-орендні господарства тощо).

Садівницькі господарства на основі інтеграції разом з плодопереробними підприємствами зорієнтовують свою діяльність на одержання кінцевого результату. За таких умов усувається монополізм як з одного, так і з другого боку. Найефективнішою формою організаційної структури в садівництві є спеціалізоване промислове підприємство, в якому в єдиному технологічному циклі синтезується

виробництво, промислова переробка, зберігання і реалізація продукції. Ефективними формами агропромислової інтеграції в садівництві є об'єднання чи асоціації садівницьких і плодопереробних підприємств, а також формування сировинних зон на основі оренди земель і насаджень плодоконсервними заводами. Проблема формування сировинних зон для плодоконсервних підприємств в країні в даний час є надто гострою.

З огляду на значну в країні різноманітність ґрунтово-кліматичних умов для розвитку садівництва особливо актуальною є проблема поглиблення зональної спеціалізації галузі. Йдеться передусім про найповніше використання унікального природного потенціалу окремих підзон і районів для виробництва плодів теплолюбивих культур і помологічних сортів, ареал вирощування яких є надто обмеженим у сусідніх країнах (зимові сорти яблуні і груші, черешня, персики, волоський горіх тощо).

Розвиток сфери реалізації плодів і ягід у садівницьких господарствах, створення у них служб маркетингу, відновлення структур оптової торгівлі, зокрема створення супермаркетів, фірмових магазинів і пунктів роздрібною торгівлі, розширення мережі пунктів заготівель плодів і ягід в системі споживчої кооперації.

Варто зазначити, що основними складовими реформувань в аграрній сфері були: роздержавлення власності, приватизація землі і майна, розвиток багатокладності, зокрема, формування нових господарських структур і розвиток орендних відносин. Внаслідок роздержавлення власності та приватизації землі частка державної власності в земельному фонді країни знизилася зі 100 % у 1990 р. до 49,7 % на початок 2002 р. Якщо в 1995 р. в приватній власності громадян було лише 2,4 % земельного фонду країни, то на початок 2002 р. - 49,4%.

В даний час склався такий розподіл площ плодоягідних насаджень між категоріями господарств: загальна площа їх у країні 401,5 тис. га (100%), в т. ч. сільськогосподарські підприємства - 253,6 тис. га (63,2%) і особисті господарства населення та орендарі - 147,3 тис. га (36,8 %). Як бачимо, в приватній власності громадян менший відсоток площі плодоягідних насаджень порівняно з відповідною часткою їх у загальному земельному фонді країни. Частка державних підприємств у площі плодівих і ягідних насаджень сільськогосподарських підприємств країни становить 9,5% (24 тис. га) і недержавних підприємств - 90,5% (229, тис. га). До категорії недержавних підприємств входять такі господарські структури: акціонерні товариства і товариства з обмеженою відповідальністю - 57,1 % площі плодівих і ягідних насаджень, сільськогосподарські кооперативи - 17 %, приватно-орендні та приватні - 10,7 % інші - 5,2 %.

У нових агроформуваннях в даний час на основі поєднання приватної власності на плодоягідні насадження та колективних форм їх використання вдається зберегти цілісність набутих раніше виробничих комплексів у садівництві, що є чи не найважливішим чинником подальшого поступу промислового садівництва в країні.

Важливою є проблема формування раціональних організаційних структур промислового садівництва. Численними науковими дослідженнями вітчизняних і зарубіжних авторів переконливо доведені в технологічному плані переваги великих

садівницьких господарств перед дрібними, бо в останніх надто обмеженим є простір для використання техніки й прогресивних технологій виробництва продукції. Раніше переваги великих господарств не вдавалося сповна використовувати, оскільки у них не спрацьовував такий важливий чинник ефективності виробництва як почуття господаря. Тепер же проблематичним є питання, як найкраще поєднати ці два імперативні чинники високоефективного ведення промислового садівництва - великовимірне виробництво та формування спільно-часткової власності на сади і ягідники найбільше відповідає природі галузі садівництва, функціонування якої цілком базується на процесах відтворення і продуктивного використання багаторічних насаджень. До речі, така форма приватної власності унормована Земельним кодексом України.

Держава правовими та організаційними заходами має забезпечити вільний виборі суб'єктами підприємницької діяльності форм господарювання, напрямків та умов реалізації продукції, право розпоряджатися результатами своєї праці та капіталом [3 с. 3].

Як правило, підприємства виходять із власних ресурсів, можливостей, з врахуванням широкого спектру факторів, які впливають на ефективність використання виробничого потенціалу. І саме на рівні підприємства створюється необхідна суспільна продукція. При чому лише великотоварне виробництво сприятливе до інновацій.

Про переваги великих господарств у промисловому садівництві переконливо свідчить і той факт, що глобальною тенденцією в країнах ринкової економіки є виробництво потужних тракторів і сільськогосподарських машин. Це щорічно добре ілюструється на аграрних виставках. І навіть у тих країнах, де переважають невеликі за площею сільськогосподарські ферми, застосовується потужна техніка, але на кооперативних засадах. Пояснюється це, передусім, нагальною потребою підвищення продуктивності праці в сільському господарстві і значного зниження витрат енергоресурсів на виробництво одиниці продукції. Зрозуміло, що промислове садівництво не може залишатися ізольованим від цих глобальних процесів.

На нашу думку, найефективнішою організаційною структурою промислового садівництва є агропромислове підприємство, в якому в єдиному технологічному ланцюгу поєднуються виробництво, промислова переробка, зберігання та реалізація продукції. Йдеться про те, що аграрні садівницькі формування мають здебільшого реалізовувати не сировину, а кінцевий продукт споживання. Можуть бути різні форми вертикальної і інтегральної агропромислової інтеграції в садівництві. Економічний механізм між партнерами такої інтеграції має формуватися на основі ціни виробництва, тобто з урахуванням нормативних витрат і однакового для інтегруючих структур коефіцієнту прибутковості. У такому разі усувається монополізм з боку партнерів, і їх зусилля спрямовуються на одержання високого ефекту від спільної діяльності.

Розглядаючи потребу збереження цільності виробничих комплексів у садівництві важливе місце має відводитися розвитку орендних відносин у галузі, тобто через оренду великих площ насаджень юридичними, чи фізичними особами.

Однак, ця форма господарювання, як уже згадувалося, розвивається повільно. Однією з причин цього є необґрунтованість грошової оцінки землі під багаторічними насадженнями. В Україні 1 га землі під багаторічними насадженнями оцінюється в 34,3 тис. грн., а 1 га ріллі - 9,2 тис. грн. Це є абсурдна ціна землі під насадженнями, оскільки в більшості господарств в даний час садівництво збиткове. Орендна плата за 1 га землі під насадженнями за чинними нормами може становити 350-400 грн., а в окремих областях - 400-500 грн. і більше, а за оренду 1 га ріллі - 90-100 грн. Окрім повинна встановлюватися орендна плата за насадження, як майно (відповідно до балансової вартості їх). Немає достатньо бажаючих брати в оренду насадження за таких умов. Вихід з такої ситуації вбачаємо в тому, що грошова оцінка землі під багаторічними насадженнями має бути такою ж, як і ріллі за умов ідентичності типу ґрунту. Така оцінка землі під насадженнями має функціонувати до того часу, поки не сформується ринкова ціна землі.

Однією з ефективних форм організації промислового садівництва є створення спільних підприємств у справі виробництва і промислової переробки плодів і ягід. Як приклад, можемо зіслатися на спільне українсько-австрійське підприємство "Поділля" ОБСТ, яке з 1997 р. функціонує в м. Вінниці. Це підприємство може щорічно переробити близько 400 тис. тонн плодів і ягід. Отже, формується великий попит на продукцію садівництва, а відтак відповідно збільшуються обсяги її пропозиції. На формування сировинної бази спільне підприємство направляє значні кошти.

Власники особистих господарств для того, щоб перетворитись на товаровиробників плодово-ягідної продукції, потребують державного протекціонізму, передусім, у справі фінансового і матеріально-технічного забезпечення (кредити, агросервісне обслуговування, ринкова інфраструктура тощо).

Потрібно у найближчий час здійснити глобальну інвентаризацію (обстеження) багаторічних насаджень з метою всебічної оцінки їх кількісного і якісного стану та виявлення суб'єктів промислового садівництва та щодо їх передбачень перспектив розвитку галузі.

Реалізація відзначених вище аспектів сприятиме найповнішому використанню наявного природно-економічного потенціалу країни для успішного розвитку промислового садівництва.

Складності, що виникають з приватизацією багаторічних насаджень зумовлені недоречністю діючих тривалий час законодавчих положень. До ухвалення нового Земельного кодексу України діяла заборона на приватизацію багаторічних насаджень. У статті 4 (Право державної власності на землю) Земельного кодексу України (1992 р.) зафіксовано - "землі господарств по вирощуванню хмелю, ефіроолійних, лікарських рослин, фруктів і винограду не можуть передаватися у колективну чи приватну власність". Цим створена явна неузгодженість щодо приватизації земельних угідь, зокрема ріллі та землі під багаторічними насадженнями. З одного боку, згідно з Указами Президента активізувалися процеси приватизації землі, а з іншого - стримувалася приватизація багаторічних насаджень або ж ухвалювалися з цього приводу безглузді рішення на місцях.

На даний час питання передачі земель у власність і надання їх у користування врегульовані Земельним кодексом (глава 2).

У вищезазначеній главі постатейно регламентовані питання передачі земельних ділянок у власність Радами народних депутатів; придбання земельних ділянок у власність; надання земельних ділянок у користування.

Статею 22 Земельного кодексу врегульовано порядок виникнення права власності та права користування земельною ділянкою. Зокрема визначено, що право власності на землю або право користування наданою земельною ділянкою виникає після встановлення землевпорядними організаціями меж земельної ділянки в натурі (на місцевості) і одержання документа, що посвідчує це право.

Приступати до використання земельної ділянки, в тому числі на умовах оренди, до встановлення меж цієї ділянки в натурі (на місцевості) і одержання документа, що посвідчує право власності або право користування землею, забороняється.

Суб'єктам господарювання надано широкі права і можливості у реалізації своїх економічних інтересів.

Отже, відродження і подальший розвиток вітчизняного садівництва зводиться до вирішення таких аспектів:

1. розширення місткості внутрішнього ринку садівницької продукції;
2. влаштування сфери реалізації плодів і ягід у спеціалізованих аграрних формуваннях, їх об'єднаннях, відновлення оптової торгівлі, виявлення і освоєння зовнішніх ринків;
3. формування ефективних організаційних структур промислового садівництва і агропромислової інтеграції в галузі;
4. захист вітчизняних товаровиробників від експансії продукції і технологій з інших країн;
5. формування джерел інвестицій у створення (відтворення) багаторічних насаджень;
6. заходи щодо забезпечення садівницьких підприємств обіговими коштами;
7. унормованість виробництва сертифікованого оздоровленого садивного матеріалу.

Література

1. Кодекси України №2/2001. Земельний кодекс України інформ-пресцентр НВП Форум.
2. Піддубський М.М., Шульга В.І. Якими будуть сади і виноградники України? (Замітки про програму розвитку розсадництва) // Сад, виноград і вино України № 3-4. - 2001 р.
3. Реформування та розвиток підприємств агропромислового виробництва (посібник у питаннях і відповідях). За ред. П.Т. Саблука. - К.: /АЕ, 1999. - 532 стор.

Summary

The given work presents the analysis of the present-day situation in the horticulture of Ukraine. Factors of revival and further development of industrial horticulture in the privatization process are determined.